

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/29/6-9>

Məmməd Əliyev
Naxçıvan Dövlət Universiteti
tarix üzrə fəlsəfə doktoru
eliyevmemmed453@gmail.com
Nərmin Novruzova
Naxçıvan Dövlət Universiteti
nerminorucova34@gmail.com

MUZEYLƏRDƏ ARXEOLOJİ MATERIALLARIN ÖYRƏNİLMƏSİ

Xülasə

Arxeoloq Mari Kəniqin fikrincə, arxeoloji materiallar insan varlığı boyu baş verən dəyişən şərtlərin və təsirlərin əsas sübutudur. Kəniq iddia edir ki, mövcudluğumuzun ilkin mərhələlərində, sənaye dövründən əvvəl, arxeoloji materialların əksəriyyəti cənub və şimal siyasi mərkəzlərdəki kiçik və orta ölçülü yaşayış məntəqələrindən əldə edilmişdi və bu, tez-tez münaqişələr, köçlər və ya formalaşma zamanı sənədləşdirilmişdir və 10-cu əsrə qədər dövlətlərin dağılması. Bu materiallar forma, rəng, maddi kompozisiya və ya mədəni kontekst kimi hər birinin özünəməxsus xüsusiyyətlərinə malik alətlər, artefaktlar, dulusçuluq və üzvi qalıqlar da daxil olmaqla geniş formaları əhatə edir. Arxeoloqlar qazıntılar və diqqətlə təhlillər nəticəsində bu materialların əhəmiyyətini və hekayələrini deşifrə edə biliblər. Qədim materialların kəşfi insan həyatının müxtəlif sahələrinin, o cümlədən qida istehsalı, kənd təsərrüfatı, ticarət, texnologiya, incəsənət və ictimai təşkilatın inkişafını izləməyə imkan verdi. Məsələn, yerlərin qazılması və dulusçuluq fraqmentlərinin tədqiqi nəticəsində tədqiqatçılar qədim sivilizasiyaların qidalanma vərdişlərini və kulinariya təcrübələrini başa düşə bildilər. Arxeoloji materiallarda keçmiş cəmiyyətlərin tikintisi və memarlığı haqqında dəyərli fikirlər verir. Tədqiqatçılar binaların, məbədlərin və abidələrin qalıqlarını tədqiq etməklə qədim sivilizasiyaların fiziki mənzərələrini və mədəni nailiyyətlərini yenidən qura bilirlər. Arxeoloji materiallar elmi və tarixi dəyəri ilə yanaşı, həm də estetik və bədii gözəlliyə malikdir.

Açar sözlər: muzey, arxeologiya, araşdırma, mədəni irs, tarixi metodlar

Mammad Aliyev
Nakhchivan State University
PhD in history
Narmin Novruzova
Nakhchivan State University
Nerminorucova34@gmail.com

Studying archaeological materials in museums

Abstract

According to archaeologist Marie Koenig, archaeological materials are the primary evidence of changing conditions and influences throughout human existence. Koenig argues that in the early stages of our existence, before the industrial age, most archaeological material came from small to medium-sized settlements in southern and northern political centers, often documented during conflicts, migrations or formations, and states by the 10th century dissolution. These materials cover a wide range of forms, including tools, artefacts, pottery and organic remains, each with unique characteristics such as shape, colour, material composition or cultural context. Through excavation and careful analysis, archaeologists have been able to decipher the significance and stories of these materials. The discovery of ancient materials has made it possible to trace the development of various areas of human life, including food production, agriculture, trade,

technology, art, and social organization. For example, by excavating sites and studying pottery fragments, researchers have been able to understand the dietary habits and culinary practices of ancient civilizations. Archaeological materials also provide valuable insights into the construction and architecture of past societies. By examining the remains of buildings, temples, and monuments, researchers can reconstruct the physical landscapes and cultural achievements of ancient civilizations. In addition to scientific and historical value, archaeological materials also have aesthetic and artistic beauty.

Keywords: *museum, archaeology, research, cultural heritage, historical methods*

Giriş

Muzeylər arxeoloji materialların incələnməsi və öyrənilməsi üçün mükəmməl qaynaqlardır. Arxeoloji materiallar insanlıq tarixinə və mədəniyyətinə dair önəmli məlumat mənbəyidir. Onlar arasında keramika, yazılı abidələr, və s yerləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, arxeoloji materiallar diqqətlə qorunan və ya saxlanılan artefaktlarla məhdudlaşmır. Bir çox arxeoloji materiallar zamanla məhv edilib və ya itirilib və onların qorunub saxlanılması müxtəlif amillərdən, o cümlədən təbii proseslərdən, insan fəaliyyətindən və qəsdən müdaxilələrdən asılıdır. Arxeoloji metodlar və texnikalar haqqında anlayışımız təkamül etməyə davam etdikcə, bəşər tarixini dək etməyimizə kömək edən çoxlu sayda materialı kəşf etmək və şərh etmək qabiliyyətimiz də artır. Bu materialları öyrənməklə arxeoloqlar keçmişimizin tapmacasını birləşdirir və dünyamızı formalaşdıran müxtəlif mədəniyyətlər, cəmiyyətlər və qarşılıqlı əlaqələr haqqında fikirlər əldə edə bilirlər (Qurbanova, Əlizadə, 2011).

Mövzunun aktuallığı ondan ibarətdir ki, müstəqil dövlət quruculuğunun çağdaş dövründə cəmiyyət həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində, o cümlədən muzey fəaliyyəti ilə bağlı tələblər və məqsədlər dəyişmişdir. Belə ki, istər siyasi, istər iqtisadi sistemlərin tamamilə yenilənməsi, təbii olaraq, sözügedən muzey fəaliyyətinin yeni, daha işlək mexanizmlərinin yaradılmasını aktuallaşdırır. Əslində Avropada və bir sıra Şərqi ölkələrində muzey fəaliyyətinin çeşidi və istiqamətləri, onun ideya-estetik məzmunu çoxdan müəyyənənmiş, burada zəngin təcrübə əldə edilmişdir (Novruzova, 2022).

Yaşadığımız dövrdə muzey idarəetməsi müasir texnologiyaların tətbiqi, muzeyin cəmiyyət həyatında mövqeyinin bərqərar olması, onun fəaliyyətinin istiqamətləri tənzim olunmaqla sərə verə bilər. Bu zaman idarəetmənin özündə də təkmilləşmə prosesi labüdləşir və onun prinsipləri müəyyənən. Çünki yeni mədəni siyasət xətti, ictimai reallıqlar, elmi-estetik proseslər, təbii olaraq bu işin məzmununu formalaşdırır.

Muzeyşünaslıq sahəsində arxeoloji materialların araşdırılması, öyrənilməsi istiqamətində hansı işlər görülür, hansı problemlər mövcuddur? Bütün bunların araşdırılması və atıla biləcək yeni addımların müəyyən olunmasıdır?

Arxeologiya (yun. arxayos - qədim, loqos - bilik "köhnə haqqında bilik") deməkdir. Arxeologiya qədim maddi mədəniyyət nümunələrini öyrənən elm olub, tarix fənninə kömək edir.

İlk ibtidai insanların meydana gəlməsi, inkişaf etməsi və formalaşması tarixinin öyrənilməsi arxeologiya elminin ən əsas vəzifələrindən biridir. Arxeologiya elmi insanlığın uzaq keçmişini maddi mədəniyyət qalıqları vasitəsilə öyrənir. Arxeoloji abidələr və qədim əşyalar əsas arxeoloji mənbələr olub tarixi proseslərin araşdırılmasında mühüm rol oynayır və tarixin digər tədqiqat obyektlərindən, o cümlədən yazılı mənbələrdən öz spesifikasiyi ilə fərqlənir (Baxşəliyev, Catherine, Aşurov, 2008: 111-116).

Arxeoloji mənbələr. Arxeoloji mənbələr öz xarakterinə və daşdığı informasiyanın növünə uyğun olaraq xüsusi qrupa aid edilir və aşağıdakı növlərə bölünür:

1. Əmək alətləri
2. Silahlar
3. Məişət əşyaları
4. Dini-inanc xarakterli əşyalar
5. Bəzək əşyaları

Arxeoloji abidələrə qədim yaşayış məskənləri, qəbirlər, qayaüstü rəsmlər- petroqliflər aid edilir. Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində, xalqın təşəkkülü və formalaşması prosesinin izlənilməsində arxeologiya elminin rolu son dərəcə böyükdür. Bəşər cəmiyyətinin bütün dövrlərinə aid zəngin abidələr diyarı olan Azərbaycan hələ keçən əsrdən dünyanın müxtəlif ixtisas sahiblərinin diqqətinə cəlb etmişdir. Görkəmli Azərbaycan tarixçisi A. Bakıxanov özünün “Gülüstani-İrəm” əsərində tarixi hadisələri şərh edərkən maddi-mədəniyyət abidələrindən bir mənbə kimi faydalanmışdır. A. Bakıxanovun Qəbələ, Dərbənd, Gilgilçay sədləri və başqa abidələr haqqında verdiyi məlumat öz əhəmiyyətini indiyədək saxlamışdır. Azərbaycan abidələrinə, onların yerləşməsinə, xüsusilə qədim Yunan tarixçisi Böyük Plininin “Təbiətin tarixi” adlı əsərindəki toponimik adların müasir kartoqrafiyadakı yerinə dair ilk əsaslı işi 1829-cu ildə Rusiya İmperator Arxeoloji Komissiyası tərəfindən göndərilmiş A. Yanovski görmüşdür. Onun araşdırmaları 1846-cı ildə “Qədim Qafqaz Albaniyası” haqqında adlı böyük məqalədə öz əksini tapmışdır. Sonrakı dövrlər, daha doğrusu, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulanadək arxeoloji abidələrin tədqiqilə əsasən əcnəbi həvəskar arxeoloqlar məşğul olmuşdur. 1834-cü ildə İsveçrə səyyahı Dübua de Manperi indiki Xanlar rayonu ərazisində arxeoloji qazıntılar aparmış və tapdığı materialları Fransaya göndərmişdir. 1848-ci ildə görkəmli rus şərqşünası V.H. Xanikov Azərbaycanın bir sıra orta əsr abidələri, o cümlədən Bərdə və Naxçıvan abidələri barədə, 1862-ci ildə fransız səyyahı A. Berje Muğan düzündəki bir qrup abidələr haqqında məlumat vermişlər. Naxçıvanda məktəb müfəttişi işləmiş K.A. Nikitin 1870-ci ildə buradakı duz mədənlərində istifadə olunmuş qədim daş gürz və baltalar toplanmışdır. 1871-ci ildə Gürcüstanda Qafqaz Arxeoloji Komitəsinin yaradılması Azərbaycan abidələrinə marağı artırmışdı. 1881-ci ildə Tiflisdə çağırılmış 5-ci arxeoloji qurultayın qərarlarından sonra bu maraq daha da genişlənməmişdir. 1879-cu ildə, qurultaya hazırlıq dövründə İ.S. Polyakov tərəfindən Naxçıvan ərazisində, N.O. Selosani tərəfindən isə Bərdə şəhər xarabalığında axtarış işləri aparılmışdır. Özlərində kolleksiya toplamaq məqsədilə bir sıra həvəskarların Azərbaycanın zəng qəbir abidələrinin qərət etməsi də o vaxtdan başlamışdı. Məsələn, Gədəbəy və Daşkəsən mis mədənlərində çilingər işləmiş V. Belk adlı birisi 300-dən çox abidəni qərət etmiş və topladığı qiymətli yadigarları Hamburq və Münhen müzeylərinə göndərmişdir. 30-cu illərdə Azərbaycan arxeologiyasının inkişafında xüsusi mərhələ təşkil edir. Bu illərdə Mil düzünə, xüsusən Örenqala şəhər yerinə, Kiçik Qafqazın Cənub-Şərq ətəklərinə, Naxçıvan ərazisinə və Azərbaycanın qərb rayonlarına ekspedisiyalar təşkil olunur. Bu işdə yerli alimlərdən Ə. Ələkbərovun, İ. Cəfərzadənin, D. Şərifovun, S. Qaziyevin, eləcə də Y. İ. Hummelin xüsusi xidmətlərini göstərmək lazımdır (Seyidov, 2003).

Muzeylərin yenilənməsi, muzeyşünaslığın günü gündən inkişafı insanın yaradıcı təfəkkürünün bir məhsuludur. Mədəniyyət məhsulları insanın istehsal və istehlak məhsuludur.

Muzeyin hər sahəsində istər fond, ekspozisiya, istərsə də elmi tədqiqat işlərinin aparılmasında yeniliklər artmaqda, bu isə muzey işinin daha da inkişaf etməsinə gətirib çıxarır. Muzeylərdə arxeoloji abidələrin sərgilənməsi çox vacib məsələlərdən biridir. Bu zaman arxeoloji materiallarla birgə arxeoloqların işləmə texnikası, araşdırma zamanı baş verən proseslər haqqında videoçarxların nümayişi də çox maraqlı ola bilər. Eyni zamanda arxeoloji materialların öyrənilməsiylə yanaşı müxtəlif seminar, tədris proqramları ilə tamaşaçılar birbaşa arxeoloqlarla əlaqə quraraq arxeoloji qazıntı prosesində iştirak edə və analizləri yaxından izləyə bilərlər (Əliyev, Aşurov, 1992: 38-40).

Azərbaycanın arxeoloji abidələrinin tədqiqi XIX əsrin 30-50-ci illərində qədim abidələrin qeydə alınması ilə başlamışdır. 1923-cü ildə Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin və Azərbaycan arxeoloji komitəsinin təşkil olunmasının milli arxeoloq kadrların yetişdirilməsində mühüm rolu olmuşdur (Baxşəliyev, 2007: 240). Azərbaycanda Erkən Tunc, Orta tunc və Son Tunc və İlk Dəmir dövrü arxeologiyası öyrənilmişdir. Xüsusilə Naxçıvan ərazisində O. Həbibullayev, V. Əliyev, V. Baxşəliyev və başqaları tərəfindən tapılmış arxeoloji qazıntı işlərinin nəticələri sübut edir ki, Naxçıvan ərazisində Orta Tunc dövrü mədəniyyəti İlk Tunc dövrü mədəniyyətinin təbii davamı kimi meydana çıxmışdır (Baxşəliyev, Seyidov, 1995: 62; Seyidov, 2000).

Nəticə

Zəngin tarixi, arxeoloji materiallara sahib olan Azərbaycanda arxeoloji materialların öyrənilməsi və təbliği yönündə bəzi addımların atılması vacibdir.

1. Bir çox muzeylərdə sərgi üçün yer azdır və bu da arxeoloji materialların çox qisminin sərgilənə bilməməsinə gətirib çıxarır.

2. Artefaktların adekvat nümayişi. Arxeoloji cəhətdən qorunan artefaktlar bəzən adekvat tərtibat və nümayiş texnikası ilə təqdim olunmur. Bu transkriptlərin tam başa düşülməsi və qiymətləndirilməsi potensialını məhdudlaşdırır.

3. Natamam məlumat materialı. Bəzi muzeylərdə arxeologiya şöbələrinin əsərlərini ehtiva edən kifayət qədər məlumat materialı təqdim olunmur. Təfərrüatlı məlumatın saxlanması və bu məlumat saxlanmasının anlaşılması məhdud ola bilər.

4. İnteraktiv təcrübələrin olmaması. Bəzi muzeylərdə arxeologiyada interaktiv təcrübələrin təfərrüatları olmaya bilər. Məsələn, bəzi struktur bölmələrinin çöküşünü və ya interaktiv zəifləməsini, məsələn, rəqəmsal texnologiyalarla canlanmaları hiss edə biləcək təcrübələr ola bilər.

5. Məhdud rəqəmsal mövcudluq. İnkişaf edən texnologiya ilə muzeylər öz arxeologiya şöbələri üçün güclü rəqəmsal mövcudluğa sahib olmağa çalışmalıdırlar. Buraya online verilənlər bazası, virtual sərgilər və ya interaktiv təhsil resursları daxil ola bilər.

Bu maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi müxtəlif perspektivlər təmin edə və arxeoloji irsin təsvirini və şərhini gücləndirə bilər.

Ədəbiyyat

1. Qurbanova, E., Əlizadə, A. (2011). "Muzeylərdə elmi-tədqiqat işinin təşkili və metodikası". Bakı: Təknur.
2. Novruzova, N. (2022). "Müasir muzeylər üçün əsas tələblər", muallim.edu.az.
3. Baxşəliyev, V.B., Catherine, M., Aşurov, S.H. (2008). Ovçulartəpəsi yaşayış yerində arxeoloji qazıntılar. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. № 1, s.111-116.
4. Seyidov, A.Q. (2003). Naxçıvan e.ə. VII-II minillikdə. Bakı: Elm, 339 s.
5. Baxşəliyev, V.B. (2007). Azərbaycan arxeologiyası. Bakı: Elm, 240 s.
6. Əliyev, V., Aşurov, S. (1992). Maxta Tunc dövrü abidələri. Azərbaycanda arxeologiya və etnoqrafiya elminin son nəticələrinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. Bakı, s.38-40.
7. Baxşəliyev, V.B., Seyidov, A.Q. (1995). Naxçıvanın qədim tarixi. Bakı: Azərbaycan nəşr, 62 s.
8. Seyidov, A.Q. (2000). Naxçıvan Tunc dövründə. Bakı: Elm, 318 s.

Göndərilib: 26.09.2023

Qəbul edilib: 20.11.2023